

УДК 378:360

ДО ПИТАННЯ ПРО НОРМАТИВНІ СИСТЕМИ РЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ

Козубовська І.В., Досін А.Р.

У даній статті розглядаються теоретичні аспекти проблеми нормативних систем регуляції поведінки індивіда.

Ключові слова : поведінка, норма і відхилення, нормативні системи регуляції поведінки.

Регуляцію людської поведінки не можна здійснити без єдиного і загального критерію її виміру. Саме такою мірою поведінки людей і є норма.

Під нормою найчастіше розуміють найбільш доцільну, ефективну форму будь-якого явища матеріальної і духовної сфери діяльності людей. Норма – регулятор масової поведінки. Загальність нормативних вимог опирається на два основні принципи: рівність всіх людей перед моральним законом і універсалізацію нормативного припису.

Всі соціальні норми вимагають утримання від певних вчинків, або активне здійснення тих чи інших дій. Отже, відхиленням від норми можна вважати невідповідність поведінки суспільним вимогам.

Дотримання норм моралі на відміну від норм права забезпечується тільки внутрішнім переконанням, громадською думкою і засобами громадського впливу.

Поведінка людини завжди має визначену впорядкованість, що є наслідком підпорядкування загальним очікуванням чи нормам. Таким чином, соціальні норми є регуляторами не будь-якої діяльності людини, а тільки її суспільної поведінки.

Соціальна норма виражає не реальну поведінку, а поведінку нормативну. Вона визначає межу, міру допустимого, дозволеного і недозволеного у поведінці і діяльності людей, соціальних груп. Ці межі історично сформовані в даному конкретному суспільстві і визнаються переважно більшістю членів даного суспільства. Відхилення від норм зазвичай не схвалюється, оскільки веде до дезорганізації соціального життя, соціальної аномії.

Слід зауважити, що соціальна поведінка регулюється нормами моралі, права, нормами тих чи інших соціальних груп, організації. На поведінковому рівні цілі і засоби виступають для особистості в формі соціальних цінностей і норм, однак для особистості тільки норми права чітко визначають критерії правомірності поведінки. Моральні норми, на відміну від правових, які виступають для особистості стандартами моральної поведінки, відображають цілісну світоглядну систему особистості.

Питання норми і відхилення від норми досить інтенсивно досліджуються вітчизняними вченими (О.Джужа, А.Зелінський, О.Коваленко, Н.Кузнєцова, В.Синьов, В.Філонов та ін.). В даній статті акцент ставиться на аналізі нормативних систем регуляції поведінки особистості.

Аналіз наукової літератури [1; 2; 3] свідчить, що існують різні нормативні системи, які регулюють поведінку індивідів в суспільстві.

Так, нормативній системі права властиве текстуальне закріплення, чіткий опис поведінки та можливих санкцій за ухилення від неї, прийняття норм тільки відповідними інститутами держави та наявність інстанцій, які несуть відповідальність за їх реалізацію. Більшість учених вважає, що право є зовнішньою щодо індивіда системою правил. Вимоги нормативної системи права так чи інакше пов'язані з зовнішнім авторитетом, насамперед, авторитетом держави. Коли ж індивід сприймає нормативну

систему права та дотримується її на рівні власних переконань (а не під загрозою санкції), тоді мова йде більше про моральні переконання. Очевидно, кінцевою метою правової соціалізації є саме такий рівень сприйняття закону, коли індивід сприймає його як систему внутрішніх переконань.

Нормативна система моралі виступає щодо індивіда як система внутрішніх переконань. Цій системі властива відсутність чіткої диспозиції. Кожний вчинок порівнюється не з описаним еталоном поведінки, а зі сформованою наперед на адаптивному етапі соціалізації системою цінностей. Тому механізм реалізації нормативної системи моралі спрацьовує на більш складному психологічному рівні.

Нормативна система звичаїв і традицій – історично найдавніша система норм, як відзначалося нами раніше. Вона стала логічним розвитком системи “табу” (заборон) і бере свої витoki ще з додержавного періоду розвитку людства. Із зародженням перших держав саме традиції та звичаї стали підґрунтям для формування нормативних систем права.

До впливових у сучасному світі можна, очевидно, віднести й релігійну нормативну систему. Система релігійних норм за змістом включає в себе норми права, моралі, традицій, а також організаційні норми і тому в багатьох випадках здатна виконувати регулятивні функції методами, властивими кожній із зазначених нормативних систем.

Підкреслимо, що нормативні системи не просто співіснують поруч, урегульовуючи кожна свої види відносин. Здебільшого, всі засновані в конкретному періоді історичного розвитку суспільств відносини регулюють одночасно кілька нормативних систем.

Дія цього механізму така: на кожному історичному етапі розвитку суспільства формується відповідна певному рівню суспільних відносин система цінностей. Для захисту цих цінностей створюють нормативні системи. З метою нормального їх функціонування суспільство формує інститути, що його забезпечують. Рівень забезпечення соціальних інститутів залежить від рівня суспільних відносин. Неважко переконатися, що існують і перехресні прямі та зворотні зв'язки. Наприклад, норми піднімають на вищий щабель формалізації суспільні відносини, що вже склалися, і на рівні громадської думки відобразилися як доцільні й потрібні в цьому суспільстві.

Відповідно, розвиток суспільних відносин веде до виникнення нових їх видів, а, отже – і до потреби їх регулювання нормативними системами.

Таким чином, можна дійти висновку, що: у суспільстві діє велика кількість нормативних систем; нормативні системи, врегульовуючи усталені, найпоширеніші, соціально позитивні відносини, опосередковано захищають систему цінностей, яка склалася внаслідок певного рівня відносин; система цінностей – найбільший стабілізуючий елемент суспільства; система цінностей особи є еталоном сигналом у процесі мотивації поведінки людини; захищаючи одну систему цінностей, різноманітні нормативні системи діють сукупно.

Розглядаючи питання про нормативні системи регуляції поведінки індивіда не можна не згадати і про систему покарань. Отже, коротко проаналізуємо суть самої системи покарань.

Зауважимо, що науці відомо багато визначень поняття

"система", які суттєво відрізняються, залежно від галузі знань і особистісних позицій авторів. Водночас, вони мають деякі спільні ознаки: система – це множина, або сукупність яких-небудь елементів, або система – це об'єкт, який розглядається в єдності його складових частин; всі елементи системи, чи її складові частини, взаємозв'язані й утворюють систему шляхом спеціальних системоутворюючих властивостей чи відносин.

Отже, для визначення системи покарань необхідно : усвідомити, що система покарань – це множина різних елементів, якими виступають види покарань, передбачені кримінальним законодавством конкретної країни; визначити системоутворюючі властивості чи відносини, що зв'язують ці елементи у систему.

Розгляд поняття "склад покарання" дозволить більш повно і чітко охарактеризувати систему покарань.

Склад покарання - це наукова абстракція й своєрідна юридична модель покарання, яка дає можливість виокремити його найбільш характерні ознаки [4, с.72]

До об'єктивних ознак покарання відносяться : об'єкт та об'єктивна сторона покарання, а до суб'єктивних – суб'єкт та суб'єктивна сторона покарання. Таким чином, для будь-якого реального кримінального покарання можна побудувати його теоретичну модель – склад покарання, який містить чотири структурних елементи: об'єкт, об'єктивну сторону покарання та суб'єкт, суб'єктивну сторону покарання. Під об'єктом покарання слід розуміти осіб, засуджених судом до відбуття покарання, відповідно до чинного законодавства. До суб'єктів покарання у загальному випадку належать органи, заклади, установи, організації та окремі особи, які виконують вирок суду і здійснюють кримінальне покарання.

Отже, склад покарання – це сукупність певних об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують які-небудь позбавлення чи обмеження прав і свобод громадян, визнаних винними, як кримінальне покарання.

Об'єктивна (формальна) сторона покарання міститься, з одного боку, у передбачених вироком суду, відповідно до закону, конкретних видах, розмірах, обсягах кримінального покарання, а також у визначеному порядку, місці, строках чи способах його виконання. Суб'єктивна (фактична) сторона покарання виражається у фактично виконуваних стосовно засудженого видах, розмірах чи обсягах кримінального покарання, а також у певному фактичному порядку, місці, строках чи засобах його виконання. Іншими словами, об'єктивна сторона покарання – це те, що у відповідності з законом повинно становити зміст покарання. А суб'єктивна – це фактичний зміст покарання на стадії його виконання.

Стосовно системоутворюючих властивостей, які б поєднували всі види покарань як окремі елементи в єдину систему, то основні з них передбачає саме законодавство. Так, однією з головних системоутворюючих властивостей є спільні для всіх видів покарань цілі, які ставить законодавець перед кримінальним покаранням взагалі і окремими видами покарань в тому числі. Системоутворюючі відношення виникають, наприклад, і у зв'язку з визначенням законодавцем для кожного виду покарання, яке входить в систему, його об'єктивної сторони, об'єкта та суб'єкта, що дозволяє строго диференціювати та певним чином упорядкувати структуру системи покарань і види покарань, що її становлять, за змістом, важкістю, характером, визначити певні внутрішні взаємовідносини між ними всередині системи, що має важливе значення при вирішенні питань про призначення покарання або заміни одного виду й розміру покарання іншим. При цьому диференціація видів покарання зумовлює не тільки структуру системи покарань, але й певною мірою її функціонування, при якому кожному елементу відводиться власна, строго визначена роль. Важливо підкреслити, що диференційованість елементів системи за вказаними та деякими іншими критеріями автоматично передбачає наявність всередині системи покарань інших підсистем, що мають свої системні властивості, наприклад, підсистема покарань для неповнолітніх, яка саме і розглядається в нашому дослідженні, підсистеми основних і додаткових покарань та інші.

Слід відзначити, що система кримінальних покарань має певні параметри, чи властивості. Зокрема, вона є гомогенною

(однорідною) за єдиними цілями функціонування, що поставлені законодавцем перед усіма видами кримінальних покарань і кримінальним покаранням в цілому. Водночас, вона є гетерогенною (різнорідною) за об'єктивною стороною, об'єктом і суб'єктом різних видів покарань, що становлять систему. Проте, визнаючи систему покарань гетерогенною за своєю структурою, в ній можна виокремити відносно гомогенні підсистеми більш низького рівня узагальнення, ніж система покарань, що містить їх у своєму складі, наприклад, покарання, пов'язані з позбавленням чи обмеженням волі, майнові покарання та ін.

Система покарань є впорядкованою, оскільки для неї істотне значення має порядок розташування її елементів. Наприклад, різні кримінальні покарання розташовані в системі не довільно, а диференційовано (з урахуванням важкості, змісту, характеру злочину). Причому цей порядок є відносним і може змінюватися залежно від соціально-політичних, економічних, правових, морально-психологічних та інших умов.

Система покарань є багатовимірною, тому що кожний з її елементів може набувати різних значень, як правило, розміщених у певних межах. Наприклад, законодавством може бути передбачене покарання у вигляді виправних робіт від двох місяців до двох років, але в районі проживання засудженого позбавлення волі встановлюється на строк від трьох місяців і до десяти років.

Система покарань є системою без посередництва, бо кожний її елемент, представлений у системі, бере участь в її роботі безпосередньо, а не через якісь інші елементи.

Система покарань має властивість неавторегенеративності, тобто вона не може самостійно відновлювати з тих чи інших причин втрачені нею елементи (наприклад, види покарань, втрачені системою впродовж історичного розвитку нашої країни), відновлювати втрачені нею специфічні системоутворюючі відносини. З іншого боку, оскільки право формувати, а потім змінювати, виключати, доповнювати або відновлювати систему покарань будь-якими елементами мають тільки найвищі законодавчі органи влади, то систему покарань можна визнати зовнішньо регенеративною. Зовнішня, а не внутрішня дегенеративність системи покарань пояснюється тим, що законодавчі органи не входять безпосередньо до системи покарань, а керують нею ззовні.

Система покарань є найбільш ефективною в тому випадку, коли дозволяє здійснювати диференційований підхід до кожного злочину та індивідуальний підхід до кожного винного у його винненні. Це неможливо здійснити без достатньої різноманітності видів покарань, яка, в свою чергу, залежить від конкретних історичних, соціально-економічних, політичних, юридичних, морально-психологічних, господарських та інших умов, що склалися у визначений проміжок часу в державі, тобто є похідною від соціально-економічної зумовленості системи покарань та правової системи в цілому.

Система покарань є складною й неелементарною, оскільки може містити в собі низку підсистем, що мають усі ознаки і властивості самостійної системи. Наприклад, системами другого порядку по відношенню до системи покарань, якщо прийняти її за систему першого порядку, є системи основних і додаткових покарань.

Систему покарань можна визнати відносно детермінованою. Якщо нам відомі деякі елементи системи покарань та її системоутворюючі відносини, то можна з певною мірою точності визначити відсутні елементи системи, використовуючи її системоутворюючі відносини та дотримуючись засад оптимальності і збалансованості всіх видів покарань між собою з урахуванням основних показників злочинності та загальної соціально-політичної, економічної, юридичної та іншої характеристики стану держави в цілому.

Систему покарань можна визнати частково центрованою завдяки наявності в кримінальному законодавстві правил складання різних видів покарань та заліку попереднього перебування під вартою. Відомо, що система називається центрованою, якщо серед усіх її елементів є такий, що відносини між будь-якими іншими елементами системи встановлюються лише за допомогою відношення до цього центрального елемента. Очевидно, що таким елементом для системи покарань у кримінальному

законодавстві є позбавлення волі.

Система покарань є відкритою і незавершеною, оскільки приєднання до неї нових підсистем, чи елементів не призводить до того, що вона перетворюється на якусь іншу, якісно відмінну систему.

Система покарань є переважно зовнішньою системою, бо, незважаючи на те, що між елементами системи та її системоутворюючими відносинами існує діалектична взаємодія, системоутворюючі відносини безпосередньо самою природою елементів, що складають систему, не визначаються.

Система покарань є іманентною, оскільки її системоутворюючі відносини, а саме : цілі покарання та диференціація різних видів покарань за структурними елементами складу покарання властиві повною мірою лише цій системі - системі кримінальних покарань.

Система покарань відзначається унікальністю, тобто системоутворюючі відносини можуть бути повністю реалізовані тільки в цій системі. Жодна інша система, наприклад, систе-

ма заходів адміністративного впливу або система заходів дисциплінарної відповідальності у загальному вигляді не може мати і здійснювати цілі покарання щодо осіб, які винні у вчиненні злочину.

Система покарань є стаціонарною системою, бо її системні характеристики зберігаються у разі зміни субстрату системи. Іншими словами, незважаючи на зміни складових елементів системи, тобто видів покарань, за умови старих системоутворюючих відносин, система зберігається. Саме це спостерігається протягом її історичного розвитку. Наприклад, Законом України від 6.03.1992р. було виключено з системи покарань такі покарання, як заслання та вислання, що призвело до зміни субстрату системи. Проте при цьому її системоутворюючі відносини залишилися незмінними й основні системні характеристики збереглися й наче продемонстрували стаціонарність системи покарань.

Отже, поведінка людини в будь-якому суспільстві регулюється конкретними нормативними системами.

Література

1. Курс кримінології / За заг.ред.О.М.Джуки. – К.: Інком Інтер, 2001. – 216 с.
2. Преступность в России начала XXI века и реагирование на нее / Под ред.А.И.Долговой. – М. : Юридическая литература, 2004. – 124с.
3. Социология преступности. – М.: Прогресс, 1996. – 366с.
4. Фролова О.Г. Злочинність і система покарань / Олена Григорівна Фролова. – К.: АртЕК. – 205с.

Козубовська І.В., Досін А.Р.

К проблеме нормативной системы регулирования поведения

В данной статье рассматриваются теоретические аспекты проблемы нормативных систем регуляции поведения индивида.

Ключевые слова : поведение, норма и отклонения, нормативные системы регуляции поведения.

Kozubovska I.V. Dosin A.R.

To the issue of normative system of behaviour regulation

The authors of the article have considered theoretical aspects of the behaviour's regulation systems.

Key words: behaviour, norm and deviation, behaviour's regulation systems.